

УДК 37:159.947.23-027.555

МЕТОДИЧНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ РОЗВИТКУ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ УЧНІВ ЛІЦЕЇВ

К. А. Пекач

У статті розкрито найбільш ефективні форми та методи виховання громадянської відповідальності учнів ліцеїв. Подано результати експертної оцінки щодо застосування методичного інструментарію для виховання громадянської відповідальності учнів ліцеїв.

Ключові слова: виховання, громадянське виховання, відповідальність, громадянська відповідальність, методичний інструментарій виховання, форми і методи виховання, метод експертної оцінки.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими і практичними завданнями. Початок ХХІ століття відзначається зростанням кількості збройних конфліктів, терористичних актів та загроз у світовому масштабі. У сучасних умовах жодна людина не може почувати себе у безпеці. Особливо це стосується громадян України, які за останні два роки на собі відчули тягоги війни та зрозуміли, що питання державності, добробуту напряду залежать від обороноздатності країни. У свою чергу здатність боронити та відстоювати свою незалежність, територіальну цілісність обумовлена рівнем національної єдності, патріотизму, громадянської відповідальності. На сьогодні ми маємо безліч прикладів самопожертви, самовідданого служіння своєму народові, свідомого виконання свого громадянського та професійного обов'язку, які демонструють військові, правоохоронці, прикордонники, волонтери, добровольці. Проте існують і протилежні приклади. Саме тому, однією із важливих суспільних потреб є виховання гармонійно розвиненої особистості, відповідального громадянина-патріота своєї країни. На пошук способів вирішення такої актуальної проблеми спрямоване наше дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковане вирішення даної проблеми і на які спирається автор. Шляхи реалізації громадянського виховання учнів висвітлені у працях ряду дослідників, зокрема, І. Бехом, Л. Бойко, І. Бондаренко, М. Боришевським, Н. Дерев'янко, О. Докукіною, Ю. Завалевським,

М. Задерихіною, Л. Канішевською, Н. Косаревою, Л. Крицькою, В. Мазаєм, В. Оржехівським, Л. Пономаренко, Л. Рехтею, С. Рашидовим, І. Сопівник, Р. Сопівником, І. Тараненко та ін.

Мета статті полягає у висвітленні форм і методів виховання відповідального громадянина.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих результатів. Під поняттям «методичний інструментарій» розуміємо сукупність форм, методів та засобів виховання громадянської відповідальності учнів. Форми виховної роботи розглядаємо як «зовнішнє вираження узгодженої, цілеспрямованої, чітко організованої системи виховної взаємодії педагогів і учнів, що здійснюється у встановленому порядку та має своїм наслідком всебічний розвиток і формування особистості» [1, с. 133], а метод виховання – «науково обґрунтовані, загальні способи педагогічно доцільної суб'єкт-суб'єктної взаємодії учасників виховного процесу, спрямовані на формування гармонійно розвиненої особистості вихованця його гуманістичних ціннісних орієнтацій, моральних поглядів, переконань, соціально схвалюваних звичок та навичок поведінки. Прийом виховання – це частина загального методу, окрема дія, одиничний вплив задля підвищення ефективності методу» [1, с. 129].

У Концепції громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності (затверджена Постановою Президії АПН України від 19 квітня 2000 р. Протокол № 1-7/4-49) зазначено, що серед методів та форм громадянського виховання пріоритетна роль належить активним методам, що базуються на демократичному стилі взаємодії й спрямовані на самостійний пошук істини, сприяють формуванню критичного мислення, ініціативи й творчості. До таких методів належать: ситуаційно-рольові ігри, соціодрама, метод відкритої трибуни, соціально-психологічні тренінги, інтелектуальні аукціони, «мозкові атаки», метод аналізу соціальних ситуацій з морально-етичним характером, ігри-драматизації тощо. Також визначено, що окрім вищезгаданих методів доцільно долучати також традиційні: бесіди, диспути, лекції, семінари, різні форми роботи з книгою, з періодичною пресою, самостійне рецензування і т. ін. [2]. Науковці [3, с. 157] пропонують поєднувати традиційні та інноваційні форми і методи виховання задля створення сприятливих умов для формування громадянських якостей особистості.

З метою дослідження методичного інструментарію розвитку громадянської відповідальності учнів ліцеїв нами було застосовано метод експертної оцінки, який, відповідно до вимог [4, с. 143], проводився за такими етапами: підбір експертів, інструктаж, опитування експертів, аналіз його результатів. Експертами виступили 24 вчителі ліцеїв міста Києва.

Результати експертної оцінки свідчать, що:

- 77% вчителів вважають, що в сучасному загальноосвітньому закладі потрібно займатися громадянським вихованням учнів;
- 9% переконані, що в цьому немає сенсу;
- 14% вважають, що необхідно реалізувати систему громадянського виховання учнів за певних умов.

Таким чином можемо констатувати, що переважна більшість (77%) вчителів ліцеїв вважають за необхідність цілеспрямовано та системно налагоджувати роботу щодо розвитку громадянської відповідальності в учнів. Занепокоєння викликає той факт, що 9% вчителів не вважають за потрібне реалізувати систему громадянського виховання у загальноосвітньому навчальному закладі.

Експертам також було поставлено наступне запитання: «Хто, на Вашу думку, повинен у першу чергу реалізувати громадянське виховання?». Експерти могли обрати як один варіант відповіді, так і кілька. Більшість опитуваних (87%) вважають, що громадянська відповідальність учнів повинна формуватися в першу чергу батьками та у родині. Це зумовлено насамперед тим, що батьки для дітей є прикладом для наслідування, а тому ставлення батька та матері до держави, державної мови, прапора, герба, гімну, до державних інституцій, до виконання громадянських обов'язків, до інших громадян у значній мірі визначатимуть громадянські цінності школярів. 74% експертів вважають, що розвивати громадянську відповідальність учнів у першу чергу зобов'язані педагогічні колективи загальноосвітніх навчальних закладів. У нормативно-правових документах, зокрема, Законах України «Про освіту», «Про загальну середню освіту» [5] визначено, що загальна середня освіта це процес не тільки оволодіння учнями необхідними знаннями, але й інтелектуальний, фізичний та соціальний розвиток особистості, формування цінності правового демократичного суспільства в Україні, що ґрунтується на засадах гуманізму, взаємоповаги між націями, народами в інтересах родини, суспільства, держави. Виходячи із сутності та обов'язків загальноосвітнього закладу, педагогічний колектив зобов'язаний, відповідно до чинного законодавства, розвивати у школярів

відповідальне ставлення до держави, виконання громадянських обов'язків. Також експерти відзначили, що першочергова роль у розвитку громадянської відповідальності учнів належить ЗМІ (оскільки учні значну частину вільного часу проводять у мережі INTERNET та переглядаючи телепрограми), громадським організаціям та громадянському суспільству (події 2004 та 2014 року засвідчили значний вплив на формування громадянської позиції та громадянської відповідальності саме суспільства).

Експертам у ході опитування було поставлено наступне запитання: «Які форми, методи, засоби виховання є найбільш ефективними, на Вашу думку, щодо формування відповідального громадянина країни?» Відповіді на дане запитання різнилися, проте більшість експертів відзначили, що найбільш ефективними, на їх переконання, є інтерактивні форми та методи виховної роботи, зокрема тренінги, вправи, флеш-моби, проекти, диспути, рольові ігри тощо. Експерти також відзначають те, що не потрібно відмовлятися від традиційних, перевірених форм і методів роботи, зокрема, бесід, лекцій, вправ, екскурсів, розповідей, прикладів.

Аналіз відповідей експертів дозволив згрупувати означені (найбільш ефективні) форми розвитку громадянської відповідальності за кількістю учнів, що беруть участь у виховних заходах. Так, серед масових форм найбільш ефективними є наступні:

- флеш-моби;
- зустрічі з відомими людьми з яскраво вираженою громадянською позицією;
- тематичні вечори, присвячені проблемам державності, громадської активності, громадянським обов'язкам;
- проекти, які спрямовані на утвердження громадянських цінностей;
- конкурси (загальнодержавні, регіональні, міські) на громадянсько-патріотичні тематики;
- квести, ігри (наприклад, спортивно-краєзнавча гра «Легенди старого Печерська»).

Серед групових форм роботи найбільш ефективними є:

- тематичні виховні години;
- перегляд і обговорення художніх та документальних фільмів;
- тренінги;
- гурток (наприклад, «Юний патріот», «Громадянин»)
- круглі столи;

– екскурсії.

Індивідуальні форми виховної роботи представлені:

- читанням художньої літератури;
- консультуванням;
- бесідою.

Із методів виховання найбільш ефективними, на думку експертів, є:

- методи формування свідомості особистості (лекція, бесіда, роз'яснення, «відкрита трибуна», дискусія, переконання, приклад);
- методи формування досвіду поведінки (педагогічна вимога, громадська думка, вправа, створення виховуючих ситуацій);
- методи стимулювання діяльності і поведінки (гра, змагання, заохочення);
- методи самовиховання (самозобов'язання, «правила поведінки», «оцінка прожитого дня»).

Застосування комплексу форм і методів роботи дозволить розвивати когнітивну, ціннісну, мотиваційну, поведінкову сфери особистості. Погоджуємося із думкою І. Сопівник, що «педагог повинен постійно бути у пошуку найбільш зручних для нього виховних форм, методів, засобів, прийомів, які водночас були б найбільш ефективними для виховання моральної відповідальності сільської молоді, враховуючи індивідуальні особливості кожного вихованця, окремої соціальної групи» [6, с. 185]. Таким чином, вибір і застосування форм і методів виховання громадянської відповідальності учнів ліцеїв – це пріоритет окремого педагога, який повинен обрати із усього комплексу такий методичний інструментарій, який дозволить йому ефективно працювати із конкретною особистістю чи класним колективом.

У процесі опитування вчителів було запропоновано відповісти на запитання, чи ставлять вони собі за мету розвивати громадянську відповідальність учнів під час навчальних занять, а також зазначити, у який спосіб розв'язують поставлені завдання. Результати опитування свідчать, що більшість учителів (58%) концентрують свою увагу на викладанні навчального предмету, а тому, як правило, не ставлять собі за мету розвивати громадянську відповідальність учнів під час навчальних занять. Частина вчителів (27%) відзначають, що інколи спрямовують свої зусилля на виховання в учнів громадянських якостей. Тільки 15% учителів зазначають, що систематично і цілеспрямовано працюють під час навчальних занять із учнями з метою виховання їх як гідних та відповідальних громадян країни. Щодо способів впливу на

учнівську молодь, то результати опитування свідчать, що вчителі в основному застосовують методи формування свідомості особистості, зокрема, бесіду, роз'яснення, переконання та приклад.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Виховання відповідального громадянина – один із пріоритетів діяльності сучасного загальноосвітнього навчального закладу, що закріплено нормативно-правовими документами в галузі освіти. Результати експертного опитування свідчать, що більшість (77%) вчителів ліцеїв вважають за необхідність цілеспрямовано та системно налагоджувати роботу щодо розвитку громадянської відповідальності в учнів, 9% – не вважають за потрібне реалізувати систему громадянського виховання у загальноосвітньому навчальному закладі і 14% – за певних умов. 87% вчителів із числа опитаних вважають, що громадянська відповідальність учнів повинна формуватися в першу чергу в родині, 74% вважають, що розвивати громадянську відповідальність учнів у першу чергу зобов'язані педагогічні колективи загальноосвітніх навчальних закладів, а також потрібна інтеграція зусиль суспільства, ЗМІ та громадських організацій.

Найбільш ефективними формами виховання громадянської відповідальності, на думку експертів, є масові (флеш-моби, зустрічі з відомими людьми з яскраво вираженою громадянською позицією, тематичні вечори, проекти, конкурси, квести, ігри), групові (тематичні виховні години, перегляд і обговорення художніх та документальних фільмів, тренінги, гуртки, круглі столи, екскурсії) та індивідуальні (читання художньої літератури, консультування, бесіда). На думку експертів, доцільно застосовувати такі методи виховання, як методи формування свідомості особистості (лекція, бесіда, роз'яснення, «відкрита трибуна», дискусія, переконання, приклад); методи формування досвіду поведінки (педагогічна вимога, громадська думка, вправа, створення виховуючих ситуацій); методи стимулювання діяльності і поведінки (гра, змагання, заохочення); методи самовиховання (самозобов'язання, «правила поведінки», «оцінка прожитого дня»).

Перспективи подальших досліджень полягають в обґрунтуванні методичної системи розвитку громадянської відповідальності учнів ліцеїв.

Література

1. Сопівник Р. Курс лекцій з педагогіки (для студентів напряму підготовки «Філологія») / Р.В.Сопівник. – К.: ЦП «Компринт», 2014. – 172 с.

2. Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності // Освіта України. – 2001. – № 32. – С. 6-7.
3. Сопівник І.В. Виховання громадянина в аграрному вищому навчальному закладі / І.В.Сопівник, В.П.Лисенко, Р.В.Сопівник. – К.: Видавничий центр НАУ, 2007. – 217 с.
4. Лузан П.Г. Основи науково-педагогічних досліджень : навч. посіб. / П. Г. Лузан, І. В. Сопівник, С. В. Виговська; Нац. ун-т біоресурсів і природокористування України. – 4-е вид., доповн. – К. : НАКККіМ, 2012. – 368 с.
5. Про загальну середню освіту. Закон України. Електронний ресурс. Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/651-14>. – Назва з екран.
6. Сопівник І. В. Виховання моральної відповідальності сільської молоді: [монографія] / І.В.Сопівник. – К.: «ЦП «Компринт», 2014. – 352 с.

МЕТОДИЧЕСКИЙ ИНСТРУМЕНТАРИЙ РАЗВИТИЯ ГРАЖДАНСКОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ УЧЕНИКОВ ЛИЦЕЯ

К.А. Пекач

В статье раскрыты наиболее эффективные формы и методы воспитания гражданской ответственности учеников лицеев. Представлены результаты экспертной оценки по применению методического инструментария для воспитания гражданской ответственности учеников лицеев.

Ключевые слова: воспитание, гражданское воспитание, ответственность, гражданская ответственность, методический инструментарий воспитания, формы и методы воспитания, метод экспертной оценки.

METHODICAL TOOLKIT FOR LYCEUM PUPILS' CIVIL LIABILITY EDUCATION

К.А. Pekach

The article reveals the most effective forms and methods of education of lyceum pupils' civil liability. The results of the expert evaluation on the use of methodological toolkit for lyceum pupils' civil liability education.

Keywords: Education, civic education, responsibility, civic responsibility, methodological toolkit for education, forms and methods of education, expert evaluation method.

Пекач Катерина Афанасіївна – заступник директора з навчально-виховної роботи Кловського лицю №77 (м. Київ, Україна). E-mail: pekach_ka@ukr.net

Pekach Catherine Afanasiyivna – Deputy Director on Educational Work of Klovsky Lyceum №77 (Kyiv, Ukraine.). E-mail: pekach_ka@ukr.net

УДК 37.017.4

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ВИХОВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОСТІ

С. Ф. Рашидов

Стаття присвячена аналізу поняття «громадянськість» та деяким теоретичним і методологічним аспектам виховання громадянськості, якими є аксіологічний, гносеологічний та праксеологічний виміри.

Ключові слова: громадянське суспільство, громадянськість, виховання, громадянські компетенції.

Актуальність проблеми. Виховання громадянськості у сучасному українському суспільстві не втрачає значущості. Економічна криза у поєднанні з відсутністю загальнонаціональної єдності, нерозвиненістю демократичних інститутів і низькою політичною культурою громадян, у тому числі і молоді, залишаються характерними рисами суспільно-політичного життя. Ці процеси актуалізують звернення до теоретичних і методологічних аспектів виховання громадянськості.

Аналіз досліджень і публікацій. Ідея виховання громадянськості хвилювала ще давньогрецьких філософів. Ще Арістотель у «Політиці» писав: «Адже виховання повинно відповідати кожному державному ладу; властивий кожному державному ладу характер зазвичай служить і збереженню ладу і самого початку – його встановленню, як, наприклад, демократичний характер – демократії, олігархічний – олігархії; і завжди кращий характер забезпечує кращий вид ладу» [1, с. 628].

Проблеми виховання громадянського ідеалу, громадянина, громадянських якостей порушували такі відомі вітчизняні педагоги, як Ващенко Г., Вишневський О., Сухомлинський В., Сухомлинська О., Филипчук Г. та ін. Філософсько-соціологічне розуміння громадянськості описано такими видатними зарубіжними вченими, як Гідденс Е., Даль Р., Дарендорф Р., Хабермас Ю. [2; 3; 4; 5].

Вихованню у молоді громадянських компетенцій присвячені національні та міжнародні документи [6; 7].

Проблемними питаннями в нашому дослідженні визначені наступні: зміст поняття громадянськість і теоретико-методологічні основи виховання громадянськості.